

"ਅਨੁਸਾਰ" ਦਿਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਕਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਾਮ ਦੀ ਹੈ। ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੋ
ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜ਼ਿਕਰ ਮਾਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲਗ ਫਾਰਨ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਲਗ
ਛੇ। ਏਂ ਛੇ ਦੀ ਇਤਾਬ ਹੈ। ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੋਭਾਵੇਂ ਨਾਮ ਲਾਗ ਕਿਰਤਿ ਵਿਚ
ਪਿਆਈ ਹੈ। ਪਿਆਈ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਕਰੀ ਹੈ। ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੋਭਾਵੇਂ ਨਾਮ
ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ

ਵਿਆਕਰਣ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਨਾਮ ਇਕ ਸੰਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਣ ਅਚਾਰੀਆਂ
ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਿਸਮਾਂ ਵੀ ਨਿਰਧਾਰਤ
ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਉਲੱਛ ਕੇ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਮੌਨ ਨਾਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰ
ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਨੇਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ
ਹੈ। ਅਸਚਰਜ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਇਕ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਅਨੰਤ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ
ਸਾਖ ਖੁਦ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਭਰੀ ਹੈ :

ਅਨੇਕ ਅਸੰਖ ਨਾਮ ਹਰਿ ਤੇਰੇ ਨ ਜਾਹੀ ਜਿਹਵਾ ਇਤੁ ਗਨਣੇ।
(ਮਲਾਰ-੧੧੩੫)

ਸੁਆਲ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਦੋਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ
ਵਖੇ ਵਖ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਨਸਲਾਂ, ਕੌਮਾਂ, ਜਾਤਾਂ, ਬਿਰਾਦਰੀਆਂ, ਤੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾਂ
ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪੂਜਿਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਆਦਿ-ਜੁਗਾਦੀ
ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ ਸਤਿਅਤਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਮਰ
ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਚਿਤ੍ਰਵਿਆ
ਗਈਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਚਿਤ੍ਰਵਿਆ
ਗਈਆਂ। ਪਰ ਜੋ ਹੋਂਦ ਸਰਬਕਾਲੀ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਰਬੁਹਮ ਹੀ ਹੈ। ਜਾਹਿਰ ਹੈ, ਸਮੇਂ ਦੇ
ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੇਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਮ ਕਲਪੇ ਰਾਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ
ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਖਿਆ ਹੈ :

"ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਕਬੈ ਤੇਰੇ ਜਿਹਬਾ ॥"

ਉਪਰ ਅੰਕਿਤ ਬਾਣੀ-ਪਾਠ ਨਾਮ ਸਿਧਾਂਤ ਲਈ ਇਕ ਸਾਰਬਕ ਸੇਧ ਦੇਂਦਾ
ਹੈ। ਨਾਮ-ਵੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਕਿਰਤਮ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾਮੀ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਮ
ਹੈ।

ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੇ, ਵਸਤੂ-ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੰਨ-ਸੰਵੰਨੇ ਨਾਮ ਵੀ। ਸੁਆਲ ਹੈ
ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕਿਰਤਮ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਸਲ ਨਾਮ-ਕੋਹੜਾ ਹੈ
ਤੇ ਇਹ ਕਿਸ ਨੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਕ ਸਾਡੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਕਿਰਤਮ ਨਾਮਾਂ ਦਾ
ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਵਾਲਾ ਚਰਿੱਤਰ
ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਫਲਾਣੇ ਨੇ
ਰਖਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਤਨੀ ਸੂਹੀ ਹੀ ਦੋਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦੇ
ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਹਨ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ?
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇਂਦੇ ਹਨ :

ਆਪੀਨੇ ਆਪ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੇ ਰਚਿਓ ਨਾਉ ॥

ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ-ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ
ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਜਾਂ ਸਾਕ
ਸੰਬੰਧੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸੰਭੰਨੀ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਰੱਖਦਾ
ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਕੀ ਰਖਿਆ ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :—

ਨਾਉ ਤੇਰਾ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ ਨਾਇ ਲਈਐ ਨਰਕ ਨ ਜਾਈਐ ॥

ਤਾਂ ਕੀ ਇਹੋ ਹੀ ਉਹ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਬਾਰੰਬਾਰ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ
ਕਰਵਾਈ ਹੈ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਲੱਭਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਹਾਲ ਦੀ
ਘੜੀ ਇਹ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਵਸਤੂ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਵੀ
ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਕਿਰਤਮ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਵੀ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਚਿੰਤਨ ਕਰਕੇ ਵੀ।
ਜਾਹਿਰ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਮ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ (dimensions) ਤੋਂ ਵੇਖਦੀ
ਵਿਚਾਰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਨਾਮ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮੀ ਵੀ। ਨਾਮ ਸਾਧਨ ਵੀ ਹੈ ਤੇ
ਸਾਧਯ ਵੀ। ਨਾਮ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਸ਼ੀ ਵੀ। ਨਾਮ ਤੱਤ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸਤਿ
ਵੀ। ਨਾਮ ਜਗਤ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਵਸਤੂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੀ :—

ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ। ਵਿਣ ਨਾਵੈ ਨਾਹੀ ਕੇ ਬਾਉ ॥ (ਜਪੁਜੀ)

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਰਬ ਪਾਸ਼ਾਰਾ ਹੈ ਹੀ ਨਾਮਾਤਮਕ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹਰ
ਲਿੰਗੀ ਨੌਜੀ ਵਸਤ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਹਰ

ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰੂਪ । ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਪਾਣੀ । ਪਾਣੀ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰੂਪ-ਚਿੱਤਰ ਵੀ ਹੈ । ਅਕਾਸ਼ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰੂਪ-ਚਿੱਤਰ ਵੀ ਹੈ । ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਰੂਪ-ਚਿੱਤਰ ਨਹੀਂ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਦ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ, ਰੂਪ-ਚਿੱਤਰ ਨਹੀਂ । ਸਾਫ਼ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਰਤਤਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਹੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਮੂਰਤਤਾ ਦਾ ਵੀ । ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਰਥ ਜਾਂ ਚਿੱਤਰ ਤੋਂ ਵਿਛੇਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਕਲਪ (concept) ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਰਤਾ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ :

ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲੇ ਜੰਤ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥

ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ॥

ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸੁਨਨ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ॥

ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਆਗਾਸ ਪਾਤਾਲ ॥

ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲ ਆਕਾਰ ॥

ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਪੁਰੀਆ ਸਭ ਭਵਨ ॥

ਨਾਮ ਕੇ ਸੰਗਿ ਉਧਰੇ ਸੁਨ ਸ੍ਰਵਨ ॥

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਸੁ ਅਪਨੈ ਨਾਮਿ ਲਾਏ ॥

ਨਾਨਕ ਚਉਥੇ ਪਦ ਮਹਿ ਸੋ ਜਨੁ ਗਤਿ ਪਾਏ ॥

[ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ੨੯੪]

ਸਿਸਟੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਉਹ ਪਦਾਰਥ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਰੂਪ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇਹਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਵਸਤੂ ਸੰਸਾਰ । ਢੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਹ ਨਾਮ-ਚਿੱਤਰ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸੁਣਿਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਗਿਆਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗਰੰਥ ਵੀ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗਰੰਥ ਜੋ ਇਸਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨ-ਚਿੱਤਰ ਹੈ, ਉਹ ਅਰੂਪ ਹੈ। ਗਰੰਥ ਦੇ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜੋ ਬਿਨਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਨਾਮ 'ਅਖਸ਼ਰ' ਹੈ। ਧਿਆਨਜੋਗ ਨੁਕਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, 'ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ' ਜਗਤ-ਸਿਰਜਣਾ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੁਰਖ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਹਨ : ਅਸਤੀ (ਜੋ ਹੈ), ਭ੍ਰਾਤੀ (ਜੋ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਤੇ ਪ੍ਰਿਆ (ਜੋ ਮਨਮੋਹਕ ਹੈ) । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਦੋ ਗੁਣ ਹਨ : ਨਾਮ ਅਤੇ ਰੂਪ । ਪੁਰਖ ਦੇ ਗੁਣ ਨਾਸਮਾਨ

ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਗੁਣ ਨਾਸਵੰਤ ਹਨ । ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਨਿੱਕੀ ਨੰਨੀ ਵਸਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪੰਜੇ ਗੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਤਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ? ਨਾਮ ਜੋ ਨਾ-ਅਮ ਅਥਵਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਮ ਨਹੀਂ ਅਣਬਾਤ ਉਹ ਇਕ ਹੈ । ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਆਮ ਲੋਕ, ਆਮ ਵਸਤਾਂ, ਆਦਿ । ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਲੱਖਣਾ ਮਨਮੋਹਕ ਹੈ । ਕੁਲ ਮਿਲਾਂ ਕੇ, ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਰਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹਨ । ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਵਸਤੂ-ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਸਵੰਤ ਹੈ । ਦੂਜਾ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਸਾਰਗਰਭਿਤ ਅਰਥ ਨੂੰ ਜਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ।

ਸੁਆਲ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨਾਮ ਉਪਰ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕੀ ਇਹ ਉਹੋ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ ? ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਛਾਣਬੀਣ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ 'ਨਾਮ' ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਏ 'ਨਾਮ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੇਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ । ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ (Transformation) ਹੀ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਹੈ । ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਬਹੁਰੰਗੀ ਨੇਮਾਂ (ਸਿਸਟਮਾਂ) ਦਾ ਮਜਮੂਆ ਹੈ । ਇਹ ਨੇਮ ਸਥਿਰ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੀ । ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਬਰਫ ਜਦੋਂ ਪਿਘਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਬਰਫ ਬਰਫ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਬਰਫ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਬਰਫ ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਵਜੂਦ ਪਾਣੀ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਜ ਬਿਰਛ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਬਿਰਛ ਬੀਜ ਨਹੀਂ ਅਜੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਨੇਮ ਵਿਆਪਕ ਹੈ । ਠੀਕ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਬੀਰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਬੀਰਜ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ । ਬੀਰਜ ਬੀਰਜ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਮਨੁੱਖ ਹੈ । ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ, ਨਾਮ ਸਥੂਲ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸੂਖਮ ਵੀ । ਸੁਆਲ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਸਥੂਲ ਤੇ ਸੂਖਮ ਇਕ ਢੂਜੇ ਦੇ ਬਦਲ (substitute) ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਉੱਤਰ ਹੋਵੇਗਾ ਨਹੀਂ । ਸਥੂਲ ਤੇ ਸੂਖਮ ਇਕ ਨੇਮ ਵਿਚ ਪੁਰੂਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਬਣਨ-ਬਿਨਸਣ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਵੇਂ ਬਿਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਮੰਨ ਲਉ ਪਾਣੀ ਦੇ ਡੈਮ ਦਾ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬਿਜਲੀ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਕੀ ਹੈ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹੀ ਬਿਜਲੀ ਵਖੋਂ ਵੱਖ ਅਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਰੂਪ-ਅਕਾਰ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਪਰ

ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸਕਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕਰੋ ਜਾਂ ਭਟਕੇ ਰਾਹੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹੋ ਵਰਤਾਰਾ ਨਾਮ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਚੂਸਨਾ ਨਾਮ ਬਿਜਲੀ ਹੈ। ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਨਾਮ, ਬਲਬ, ਟਿਊਬ ਲਾਈਟ, ਡਲਡ ਲਾਈਟ ਜਾਂ ਹੋਰ ਅਨੈਕਾਂ ਵਸਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਹਿਰ ਹੈ, ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੁਖਮ ਵੀ ਹੈ ਸੁਖਮਤਾ ਵੇਨਸਵੰਨੇ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਹਣ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਖਮਤਾ ਸਦੇਵ ਅਰੂਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਸਤੂ-ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਨਾਮ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪਿਆ। ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰੰਤਰ ਕ੍ਰਿਆਜ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਪਲ ਹਰ ਛਿਣ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਵਟਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਅੰਨਤ ਹੈ। ਸਾਫ਼ ਹੈ, ਇਸੇ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ “ਸੂਰਜ ਏਕੋ ਰੂਤ ਅਨੇਕ” ਦੇ ਮਰਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਦਾ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਪਾਸਾਰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸੁਖਮ ਹੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਪਕੜ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅਕੱਥ, ਬੇਅੰਤ, ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ, ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੇ ਨਿਰੰਜਨ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਇਸੇ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਉੱਤਰ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਨਾਮਾਤਮਕ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਤੇ ਖੁਦ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸੁਖਮ ਤੇ ਸੁਖਮ ਨਾਮ ਦਾ ਅੰਤਰ-ਨਿਖੇੜਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਨਾਮ ਅਤੇ ਨਾਂਵ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਤਰਕ ਦੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਸੁਖਮ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨਾ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਰਤਾ ਨਾਮ ਦੇ ਸੁਖਮ ਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਵੀ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ :

(ੴ) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਤੁਮਾਰਾ ਥਾਕੁਰ ਇਹ ਮਹਾਂਰਸ ਜਨਹਿ ਪੀਓ ॥

[ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫,੪੯੯]

ਅ) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵੇਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ ॥

[ਜਪੁਜਾ

ਇ) ਨਾਮ ਭਗਤ ਕੇ ਪ੍ਰਾਨ ਆਧਾਰੁ ॥ ਨਾਮੇ ਧਨ ਨਾਮੇ ਬਿਉਹਾਰੁ ॥

[ਗਊੜੀ ਮਹਲਾ ੫,੧੯੯]

ਸ) ਕਰਮ ਭੂਮਿ ਮਹਿ ਬੋਅਹੁ ਨਾਮੁ ॥ ਪੂਰਨੁ ਹੋਇ ਤੁਮਾਰਾ ਕਾਮੁ ॥

[ਗਊੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮਹਲਾ ੫,੧੯੯]

ਹ) ਦੇਹੀ ਅੰਦਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਵਾਸੀ ॥ ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਬਿਨਾਸੀ ॥

[ਮਹਲਾ ੧, ੧੦੨੯]

ਕ) ਇਸ ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਬਹੁਤ ਪਸਾਰਾ ॥

ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨ ਅਤਿ ਅਗਮ ਆਪਾਰਾ ॥

[ਮਹਲਾ ੩,੧੧੨]

ਜਾਣਨ ਜੋਗ ਤੱਥ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, ਉਹ ਕੇਹੜਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਵਾਸਾ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਦੇਰੀ ਨਿਰੀ ਹੱਡ ਮਾਸ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਮੁ ਦਾ ਵਾਸ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਦਾ ਸੁਖਮ ਰੂਪ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਅਤਿ ਸੁਖਮ ਸੌਂਅ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਹੀ ਲਖ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇੰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ :

ਇਸ ਕਾਇਆ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਨਉਨਿਧਿ ਪਾਈਐ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਵਿਚਾਰਾ ॥

[ਮਹਲਾ ੩,੧੫੪]

ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਝਣ ਜੋਗ ਨੁਕਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਅਤੇ ਨਾਮੀ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਨਾਮ ਹੀ ਸਤਿ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ‘ਸਤਿ’ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਕ ਬੜਾ ਮੁਲਵਾਨ ਵੇਨਵਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਿਰਾਸਿਣਾਤ ਕਲਪਨਾ ਜਾਂ ਨੇਮਾਂ ਦਾ ਮਜਮੂਆ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੱਤਾ ਹੈ। ਨਾਮ ‘ਸਤਿ’ ਪਦ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਇਕ ਮੁਲਵਾਨ ਸਾਰਬਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਸਦਾ ਸਤਿ ਹੈ। ਸਤਿ ਜੋ ਜੰਮਦਾ-ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਘਟਦਾ-ਵਧਦਾ ਨਹੀਂ, ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਖੀਣ (ਕਮਜ਼ੋਰ) ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਤਿ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ‘ਪਰਿਣਾਮ’ ਜਾਂ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਨਾਮ ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਤੇ ਅਮਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ’ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ’ ਕਰਕੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸਦੇ ਸਰਬ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਨਾਮ ਸਤਿ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਸਤਿ ਕਰਕੇ ਹੀ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। “ਸਤਿ” ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਵੀ ਹਸਤੀ, ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦਾ ਸੁਚਕ ਹੈ। “ਨਾਮ” ਸਤਿ ਸਰੂਪੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅਨੇਕ ਗੁਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਗੁਣ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਪੱਖ ਹੈ। ਸਰਵ ਨਾਮ ਇਕੋ ਹੋਂਦ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਹਨ ਇਸੇ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਰਬ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਾਮ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ, ਨਾਮ ਅਤੇ ਨਾਂਵ ਵਿਚ ਤਾਂਤਰਿਕ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਗੁਣਾਤਮਕ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ, ਦਿਆਲੁ, ਦਾਤਾ, ਰਹੀਮ, ਆਦਿ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਉਸਦੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਨੂੰ ਬੋਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਨਾਮ ਉਸਦੀ ਸਮੁੱਚੀ 'ਗੁਣ ਨਿਧਾਨ' ਹਸਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਿ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਨੂੰ ਸੌਚਾ ਨਾਮ, ਸਚ ਨਾਇ, ਸਾਚਉ ਨਾਮ ਆਦਿ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਵਾਲੇ ਸਚੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ, ਰਾਮ ਨਾਮ, ਏਕ ਨਾਮ, ਨਿਤਮਲ ਨਾਮ, ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਮ ਅਤੇ ਨਿਹਾਲ ਨਾਮ ਆਦਿ ਕਹਿ ਕੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮੁਲ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਨਾਮ ਪਦ, ਸ਼ਬਦ, ਤੇ ਹੁਕਮ, ਆਦਿ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਖੁਦ ਆਪ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਨਾਮ ਉਸਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਸਦਾ ਅਸਲ ਨਾਮ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਹੈ :

ਸਤਿਨਾਮ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪ੍ਰਭ ਬਲਾਲੁ ॥

[ਮਹਲਾ ੫, ੧੦੮੩]

ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ, ਨਾਮ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਉਹ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਰਹਿ ਕੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ 'ਅਕਲ ਕਲਾ' ਹੈ। ਨਾਮ ਮਹੱਜ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰਮ ਸਤਿ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਬਤੀ, ਗੁਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਡਰਕ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਨਿਰਲੇਪ, ਨਿਰਵਿਕਾਰ, ਨਿਰੰਜਨ ਹੈ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨਾਮਾਤਮਕ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਸ਼ਾਹਾਂ, ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਚਾ ਨਾਮ ਹੀ ਭਰ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਤਰਨ ਦਾ ਸਚਾ ਸਾਧਨ ਵੀ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਤਰੀਐ ਸਚਿ ਨਾਮਿ ਸਿਰਿ ਸਾਹਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੁ ।

[ਮਹਲਾ ੧, ੧੦੮੪]

ਇਹ ਨਾਮ ਅਨੰਤ, ਅਪਾਰ, ਕਾਰਨ, ਕਰੀਮ ਅਤੇ ਰਹੀਮ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਸਰਬ ਸਰੋਸ਼ਟ ਧਰਮ ਹੈ :

ਸਰਬ ਧਰਮ ਮਹਿ ਸ੍ਰੋਸ਼ਟ ਧਰਮ ॥

ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮੁ ਜਪ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ ॥

[ਮਹਲਾ ੫, ੧੦੮੫]

ਸੁਆਲ ਹੈ, ਨਾਮ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਪਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਸਿਮਰਨ ਕਿਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ

ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਨਾਮ ਅਨੰਤ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਉੰਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ : ਜਪੁ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਧਿਆਨ।

ਜਪੁ ਜਥਾਨ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਿਹਥਾ ਨਾਲ ਜਪਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਬੈਖਠੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਉੰਚਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਪੁ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਉਪਾਂਸੂ ਜਪੁ-ਇਸਦਾ ਉਚਾਰਣ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਪੁ ਦਾ ਤੌਸਰਾ ਰੂਪ ਮਾਨਸਿਕ ਜਪੁ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਰ ਮਨ ਨਾਲ ਜਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਰਾ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਅਜਪਾ ਜਾਪ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿਮਰਤੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਮਿਛਤਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ : ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਰੰਬਾਰ ਦਿੜ੍ਹੇ ਕਰਾਇਆ ਹੈ :

ਸਿਮਰਉ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਸੁਖ ਪਾਵਉ ॥

ਇਥੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੀ ਹੈ ਭਾਵ ਜਿਥੇ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਏਕੀਕਰਣ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਤ੍ਰਿਪਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕਿ :

ਸਿਮਰਉ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਸੁਖ ਪਾਵਉ ॥

ਅਥਵਾ ਮਨ-ਬਚ-ਕਰਮ ਜਾਂ ਮਨ-ਬਾਣੀ-ਸ਼ਰੀਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ। ਮਨ ਜੋ ਥਾਂ ਥਾਂ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਕਿਆਂਸਕਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵਿਚਿਤ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਿਮਰਤੀ ਕਮਾਲ ਕਾਰਗਰ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਛਾਤੀ, ਨਾਮ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਬਚਨਾਂ ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਗੁਣਗਾਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨਾ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਆਪਣੀ ਸੰਪੂਰਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ।

ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਗੁਣ, ਕਰਮ ਤੇ ਸ਼ਬਤੀ ਨੂੰ ਬਾਰੰਬਾਰ ਚਿਤਾਰ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ? ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਨਾਮ ਅਨੰਤ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਗੁਣ ਵਾਚਕ ਵੀ ਹਨ।

ਤੇ ਸਿਫਾਤੀ ਵੀ। ਅਜਿਹੈ ਨਾਮ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਜਾਂ ਸਿਫਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹਨ।
ਜੇਹਾ ਕਿ, ਉਹ :

ਬਖ਼ਸ਼ਦ, ਸੀਲਵੰਤ, ਦਿਆਲੂ, ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ, ਮੇਹਰਵਾਨ, ਪਤਿਤ ਪੁਨੀਤ
ਭਗਤ ਵਛਲ, ਭੈ ਭੰਜਨ, ਰਹੀਮ, ਕਰੀਮ, ਰਸੀਆ, ਰਮਈਆ ॥
ਆਦਿ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਨਾਮ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਰਨਾਂ ਕਰਦੇ
ਹਨ ਜਿਹਾ ਕਿ : ਕਰਤਾ, ਸਿਰਜਣਹਾਰ, ਕਰਤਾਰ, ਰਚਨਹਾਰ, ਖਾਲਕ, ਕਰਤਾਪੁਰਖ,
ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ, ਅਕਾਲ-ਮੂਰਤਿ, ਅਸੂਨੀ, ਸੰਭੰ ਆਦਿ ਨਾਮ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ
ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੇ ਅੰਨੰਤ ਨਾਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਸਿਫਤਾਂ ਦਾ
ਸੰਕੇਤ ਤਾਂ ਉਦੇ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸਿਫਤਾਂ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਤਾਂ ਅਮਲੀ ਤੌਰ
ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਿਫਤਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਤਾਂ ਪੁਛਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਹੈ ? ਸਿਮਰਨ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਬਾਰ-
ਬਾਰ ਸਿਮਰਨਾ ਜਾਂ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਜਾਣਨਜੋਗ ਤੱਥ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ,
ਜਪੁ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ
ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਪ, ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਵਾਚੀ ਨਹੀਂ। ਧਿਆਨ, ਇਕਾਗਰਚਿੱਤ
ਹੋ ਕੇ ਟਿਕਾਉ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਨਹੀਂ
ਹੁੰਦਾ ਕੇਵਲ ਸਹਿਜ ਟਿਕਾਉ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਕਿਸੇ
ਮੂਰਤ ਦਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਗੁਰ ਕੀ ਮੂਰਤਿ ਮਨ ਮਹਿ ਧਿਆਨ ॥

ਗੁਰ ਕਾ ਸ਼ਬਦ ਮੰਤ੍ਰ ਮਨ ਮਾਨ ॥

ਜਾਹਿਰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਮੂਰਤਿ ਉਪਰ ਧਿਆਨ ਟਿਕਾਉਣ ਵਲ ਸੰਕੇਤ
ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਨਾਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮੰਤ੍ਰ-ਮੰਨਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ
ਤੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ
ਜਾ ਸਕਦਾ। ਧਿਆਨ ਸਰੂਪ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਉਸੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ ਜੋ ਜਗਤ
ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਪ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਸਾਡ ਹੈ, ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਅਨੇਕਤਾ ਤੋਂ ਏਕਤਾ, ਬਾਹਰਮੁਖਤਾ ਤੋਂ ਅੰਤਰ-
ਮੁਖਤਾ, ਫੈਲਾਉ ਤੋਂ ਸਿਮਟਾਉ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਮਨ ਫੁਰਨਾ
ਰੂਪ ਹਰ ਪਲ ਹਰ ਛਿਣ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਰੋੜਾਂ ਨਾਸਵੰਤ
ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਮਨ ਬਾਹਰ-
ਮੁਖੀ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਸੁਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ :

ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੀ ਇਸ ਮਨ ਕਉ ਮਲ ਲਾਗੀ ਕਾਲਾ ਹਾਅ ਸਿਆਹੁ ॥

ਆਤਮਾ ਅਨਾਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਉਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜਨਮਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਮਾਂ ਦੇ
ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਉਛਾੜ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਸਦਕਾ ਨਾ ਤਾ ਇਹ ਨਾਮ ਦੇ
ਨਿਰਮਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇੰਦਰੀ-ਭੋਗ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੌਜ ਕੇ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਨੰਦਮੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਰ ਅਸਲ, ਮਨ
ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਆਪਸੀ ਨਿਕਟਤਮ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਬਲਬ
ਉਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਲੇ ਕਪਡਿਆਂ ਦੇ ਆਵਰਣ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਮੰਨ ਲਉ ਇਕ ਤੇਜ਼ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਾਲਾ ਬਲਬ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਲੇ
ਕਪੜੇ ਲਹੇਪ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜਾਹਿਰ ਹੈ, ਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਬਲਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੀ
ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਬਲਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਜਾ
ਸਕੇਗਾ। ਭੱਲਾ ਜੇ ਇਹ ਕਾਲੇ ਕਪੜੇ ਉਸ ਬਲਬ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ
ਤੇਜ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਵੀ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।
ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਦੂਹਰੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ, ਇਹ ਮਨ ਉਤੇ
ਪਈ ਹੋਏ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ,
ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾਉ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ
ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਨਿਰਮਲ
ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕਾਗਰ ਵੀ।

ਦਰਅਸਲ, ਸਿਮਰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਤੇ ਨੂੰ ਸਿਮਰਣਾ ਹੀ ਪਰ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ
ਵਿਚ ਗੁਰ-ਮੰਤਰ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਕਾਰਣ
ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਰਤਾ ਸੁਖੈਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਤਾਂ
ਹੈ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਤਰਕ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਮਝਣਾ। ਦੂਜਾ ਹੈ, ਧਰਮ
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਨਾ। ਤੀਸਰਾ ਹੈ, ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਸੈਲੀ
ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸਦੇ ਅਭਿਆਸ ਉਪਰੰਤ ਅਧਿਆਤਮ-ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ।
ਗੁਰੂ-ਮੰਤਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਧਿਆਤਮ ਮਰਮ ਨੂੰ ਸੁਖੈਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਨਾਲ
ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਲੀਕਰਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਰਹੱਸ ਨੂੰ
ਅਨੁਭਵੀ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਜਾਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਜਨਸਾਧਾਰਣ ਦੇ ਪਵਿਤਰ
ਮਨ ਨਾਲ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਉਪਚਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਨਾਮ-
ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ, ਆਤਮਕ ਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ

ਹੋਏ ਸਹਿਜ ਟਿਕਾਉ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਜ ਟਿਕਾਉ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਲਗਭਗ ਸਾਹਿਬਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ।

ਹੁਣ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਕਿਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਕਿਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰਮੰਤਰ-ਕਹਾਉਣ ਦਾ ਗੈਰਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਵੀ ਉਚਿਤ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਸਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਕਰੇ ਗੁਰਿ ਵਾਹੁ ॥ [ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੧

ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਗੁਰਿ ਵਾਹੁ' ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਉੱਜ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੈ :

ਗੁਪਤ ਨਾਮ ਵਰਤੇ ਵਿਚ ਕਲਜੁਗ ॥ [ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੧

ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਭੁਲ ਪਦਵੀ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਮਤਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਦਰਜ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰਮੁਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਗੁਰਮੰਤਰ ਦਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਪਰੀਭਾਸ਼ਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ :

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰ ਮੰਤਰ ਹੈ ਜਪ ਹਉਮੇ ਥੋਈ ॥

[ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੰਗਲ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਹੈ : ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ। ਦਰ ਅਸਲ, ਗੁਰ ਮੰਤਰ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਪਤ ਰਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਨਾਤਨੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਮਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਮਤ ਹੈ। ਸੰਨਿਆਸੀ, ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਅਜ ਵੀ ਗੁਰਮੰਤਰ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰਮੰਤਰ ਦੀ ਰਸਮ ਹੈ ਵੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਸਮੇਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਪੰਜ ਵਾਰ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦਾ

ਪਾਠ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪੰਜ ਵਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਵੀ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਲੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ, ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰਸਮ ਖੁਲ੍ਹੇ ਆਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਬਲਕਿ ਇਕਲਵਾਂਝੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਸੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਜਾਮਾਨੇ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਮਹਿਆਦਾ ਇਹੋ ਚਲੀ ਆ ਗਿਆ ? ਜਦ ਕਿ ਢੂਸਰੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਅਜ ਵੀ ਗੁਰਮੰਤਰ ਗੁਪਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹੋ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਵੀ ਧਰਮ ਅਨੁਆਈ ਕਿਸੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਵਿਚ ਭਾਵੀ ਧਰਮ ਅਨੁਆਈ ਕਿਸੇ ਭੁਲੇਖੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗੁਰਮੰਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਭੁਲੇਖੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗੁਰਮੰਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ 'ਤੇ ਵੀ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵੀ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਮ ਦਾ ਗੁਰਮੰਤਰ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਾਲੇ, ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤਾਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਵੀ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੀਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਪਰ ਇਤਨਾ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਕਾਲੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਜਾਣ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਤਮਜੋਤ ਮੰਨ ਕੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਵੀਕਾਰ ਬਾਣੀ ਜਾਣ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਸਰਬ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਰਹਿਤ-ਮਰਿਆਦਾ ਚਲਾਈ। ਅਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਸਰਬ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਰਹਿਤ-ਮਰਿਆਦਾ ਚਲਾਈ। ਅਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਪਰ ਚੰਦੇਆ ਤਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚਉਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਲੰਘ ਉਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਦਬ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਰਤਾ ਕੁਝੂਉਂਦੀ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ, ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਰਿਖੀ ਨੇ ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਰਬ ਪ੍ਰਥਮ ਮਨੁੱਖ ਸੰਕਰ ਹੈ। ਸੰਕਰ ਜਾਂ ਸ਼ਿਵ ਜੀ 'ਰਾਮ ਰਾਮ' ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੰਕਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦਾ ਨੰਬਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ

ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਗਾਇਤਰੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਤਿਜੁਗ ਤੋਂ ਕਲਜੁਗ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਗੁਰਮੰਤਰ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਗੁਪਤ-ਰੂਪ ਹੋ ਗਈ। ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ : “ਗੁਪਤ ਨਾਮ ਵਰਤੇ ਵਿਚ ਕਲਜੁਗ” ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਗੁਰਮੰਤਰ ਵਰਗੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੰਤਰ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹੇ ਆਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਲਾਭ ਵੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ। ਲਾਭ ਇਹ ਕਿ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਧਰੀਕ ਗੁਰਮੰਤਰ ਲਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ। ਨੁਕਸਾਨ ਇਹ ਹੋਇਆ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਅਜ ਅਸੀਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਘਟ ਸਿੱਖ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਗ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ। “ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਅਜ ਸਾਡੀ ਜੀਵਨ-ਸੌਲੀ ਜਾਂ ਧਰਮ-ਸੌਲੀ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ, ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਕਥਾ ਆਦਿ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਵਿਚੋਂ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜ ਵੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਗ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿਮਰਨ ਮਨ, ਬਚਨ ਤੇ ਕਰਮ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ : “ਗੁਰ ਮੂਰਤਿ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਹੈ” ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਗੁਰੂ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਅਸਚਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਦਾ ਉਸਤੁਤ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ :

ਵਾਹਿ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਅਸਚਰਜ ਹੈ। ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਕਥਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਨਿਰਾ ਅਸਚਰਜ ਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ “ਅਸਚਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਹੈ” ਉਸੇ ਨੂੰ ਅਰਾਧਣ, ਜਪਣ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਉਪਰ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਨਿਹਚਲ ਆਸਨੁ ॥

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਕਮਲ ਬਿਗਾਸਨ ॥

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਅਨਹਦ ਝੁਨਕਾਰ ॥

ਸੁਖ ਪ੍ਰਭ ਸਿਮਰਨਿ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰ ॥

[ਮਹਲਾ ੫, ੨੯੩]

ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਜਗਤ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵ ਨੂੰ ਭਟਕਣਾ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ, ਇਕਾਗਰਤਾ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ‘ਤੇ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭ ਦੇ ਨਿਹਚਲ “ਆਸਨ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਸਦਕਾ ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ ਸੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਥ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਕੇ ਅਪਾਰ ਆਤਮਿਕ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਣੀ ਲੰਘ ਕੇ ਨਾਮੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ :

ਗੁਰ ਮੇਰਾ ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਰਿਦੇ ਧਿਆਨ ॥

ਗੁਰ ਗੋਪਾਲੁ ਪੁਰਖੁ ਭਗਵਾਨ ॥

[ਮਹਲਾ ੫, ੨੯੪]

ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਪਣੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਅਰਦਾਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ “ਬੋਲੋ ਭਾਣੀ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਜਾਂ “ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ ਬੋਲੋ ਸਤਿਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਅਸਲ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਇਕੋ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਦੋ ਨਾਮ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਲੱਛਣ ਦੇ ਸੂਦਿਕ ਨਾਮ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਲੱਛਣ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸਾ ਵਿਆਸ ਸੌਲੀ ਰਾਹੀਂ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ :

੧ ਓ ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ =੯

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੈ +੯

=੯ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਉਚਿਾਰਣ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪਉੜੀ ਲਿਖੀ ਹੈ :

ਏਕਾ ਏਕੰਕਾਰ ਲਿਖ ਬਹਾਲਿਆ ॥

ਉੜਾ ਓਅੰਕਾਰ ਪਾਸ ਬਹਾਲਿਆ ॥

ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾਰ ਨਿਰਭਉ ਭਾਲਿਆ ॥

ਨਿਰਵੈਰਹੁ ਜੈਕਾਰ ਅਜੂਨ ਅਕਾਂਲਿਆ ॥

ਸਚ ਨਿਸਾਣ ਅਪਾਰ ਜੇਤ ਉਜਾਲਿਆ ॥

ਪੰਜ ਅਖਰ ਉਪਕਾਰ ਨਾਮ ਸਮਾਲਿਆ ॥

ਪਰਮੇਸਰ ਸੁਖ ਸਾਰ ਨਦਰ ਨਿਹਾਲਿਆ ॥

ਨਉ ਅੰਗ ਸੁਨ ਸੁਮਾਰੇ ਸੰਗ ਨਿਰਾਲਿਆ ਹੈ।
ਜਿਵੇਂ ਲਾਕ ਨੀਲੇ ਅਨੀਲ ਵਿਚਾਰ ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਿਆ ॥

[ਵਾਰ ੩, ਪਉੜੀ ੧੫]

ਇਹ ਪਉੜੀ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਜੋ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਰੂਪ-ਲੱਛਣ ਹੈ, ਦਾ ਠੀਕ ਉਸਾਰਣ ਅਤੇ ਅਰਥ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਅੰਕ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਸੂਨ ਜਾ (੦) ਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਬਿੰਦੂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਨਿਰਸੰਕਲਪ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਆਦਿ-ਜੁਗਾਦਿ ਪਰਾ-ਪਰਾਬਿਮਿਕ ਹੋਂਦ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਸੂਨ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਸੂਬਾਵਕ ਇਕ ਅੰਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਧਾਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰੋਲ ਇਕੋ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਜਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਅੰਕ ਨਾਲ ਲਗੇ ਬਿੰਦੂ ਇਸ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਵਧਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਅੰਕ ਨਾਲ ਲਗੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਥਦ (੧) ਉਅੰਕਾਰ, (੨) ਸਤਿਨਾਮ, (੩) ਕਰਤਾ, (੪) ਪੁਰਖ, (੫) ਨਿਰਭਉ, (੬) ਨਿਰਵੈਰ, (੭) ਅਕਾਲਮੁਰਤਿ, (੮) ਅਜੂਨੀ, (੯) ਸੇਭੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਵਿਸੋਸ਼ਣ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਸੋਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਲਗਣ ਨਾਲ ਇਕ ਹਸਤੀ ਵਿਸੋਸ਼ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਵਿਸੋਸ਼ ਤੇ ਵਿਸੋਸ਼ਣ ਦਾ ਅੰਤਰਾਂ ਕਰ ਲੈਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ : ਵਿਸੋਸ਼ ਇਕ (੧) ਹਸਤੀ ਹੈ ਤੇ (੯) ਉਸਦੇ ਵਿਸੋਸ਼ਣ ਹਨ। ੧ ਉਅੰਕਾਰ ਪੰਜ ਅਖਰ ਤੋਂ ਮੁਗਦ ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਸਰੂਪ ਲੱਛਣ ਹੈ ਅਥਵਾ ਇਹ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਜਾਂ ਇਕ ਤੋਂ ਅਕਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਅਭੇਦਤਾ ਦਾ ਵੀ।

ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਲੱਛਣ ਤੇ ਤਟਸਥ ਲੱਛਣ ਦਾ ਵੀ ਸਚਕ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਲੱਛਣ ਤੇ ਤਟਸਥ ਲੱਛਣ ਦਾ ਵੀ ਵਿਚ ਤੱਤ ਭਾਵ, ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਣਾ : ਇਸ ਵਿਚ ਤੱਤ ਭਾਵ, ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਣਾ : ਇਸ ਵਿਚ '੧ ਉ ਸਤਿਨਾਮ' ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਲੱਛਣ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਕੋਈ ਇਹ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਤਾ, ਪੁਰਖ, ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ, ਅਕਾਲ ਮੁਰਤਿ, ਇਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਤਾ, ਪੁਰਖ, ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ, ਅਕਾਲ ਮੁਰਤਿ, ਅਜੂਨੀ ਸੇਭੇ ਆਦਿ ਵਿਸੋਸ਼ਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਤਟਸਥ ਲੱਛਣਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪਾਰਿਤਾਸਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਮੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸੂਨ ਤੋਂ ਇਕ ਹੋਣਾ, ਜਗਤ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਬਹੁਰੰਗਤਾ ਅਥਵਾ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਰਾਹੀਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਿੱਤ ਨਵਾਂ ਉਮਾਹ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸਰਜ ਹੈ। ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦੇ ਸਭ ਉਪਰਵਣਾਂ ਵਿਚ ਚੇਤਨੰਤਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਬਲਿਹਾਰੀ ਜਾਉ ਜੇਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਂਵ ਹੈ ॥
ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਅਸਚਰਜ ਜਨਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਸਮਾਦ ਭਰੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ

ਵਾਹਿ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਇਸੇ ਹੈਰਤ ਭਰੀ ਅਵਸਥਾ ਉਪਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਅਸਚਰਜ ਕੌਤਕ ਭਰੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ਤੇ ਬਮਾਲ ਇਹ ਹੈ, ਗਿਆਨੀਆਂ ਲਈ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਨਣਯੋਗ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਵੀ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਆਪ ਹੀ ਸੱਤਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਪਜ ਉਸਦੀ ਇਕ ਮੌਜ ਹੈ। ਇਹ ਮੌਜ ਇਕ ਧੁਨੀ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਪਗਟ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਵਾਲੀ ਤੇ ਪੰਜ ਤੱਤ-ਆਤਮਕ ਸਿਸ਼ਟੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਮੀ ਨਾਦ ਕੀ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਕੈਸੀ ਸੀ, ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨਕੁਨ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਕਰਤਾ ਖੁਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੀ ਅਸਚਰਜ ਵਿਸਮਾਦ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਜਾਹਿਰ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਉਸ ਅਸਚਰਜ ਰੂਪ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਜਣਾਉਂਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਨੂੰ ਗੁਰਮੰਤਰ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਸਰਬ ਸਰੋਸ਼ਟ ਠਾਮ ਹੈ ਜਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਰਬੋਚ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਮੰਗਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਸ਼ਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਦਿੜ ਕਰਾਇਆ ਹੈ।